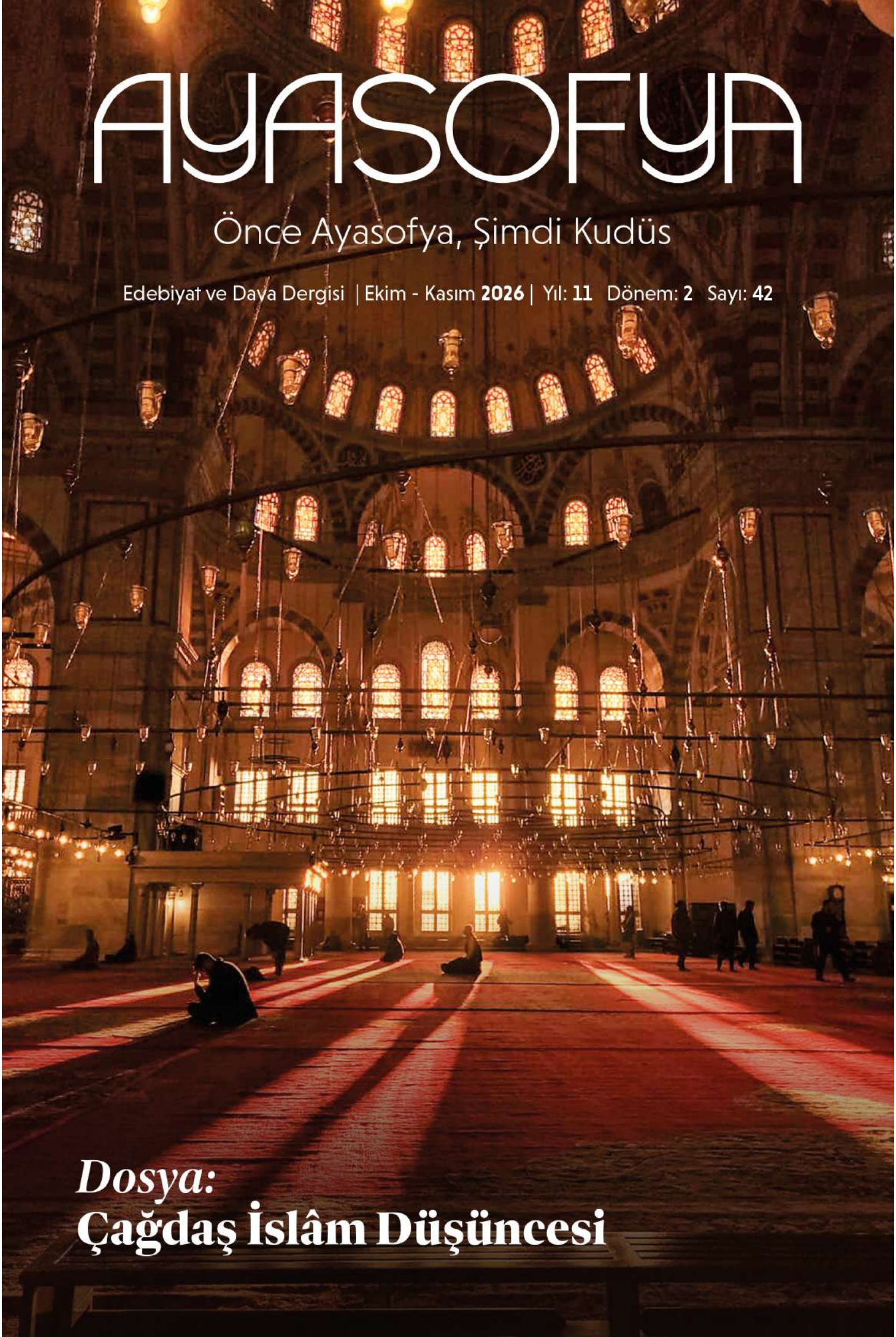


AYASOFYA

Önce Ayasofya, Şimdi Kudüs

Edebiyat ve Dava Dergisi | Ekim - Kasım **2026** | Yıl: **11** Dönem: **2** Sayı: **42**

Dosya:
Çağdaş İslâm Düşüncesi

İmtiyaz Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni

Recep Terler

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Harun Yakarer

Yayın Koordinatörleri

Mehmet Ali Yafez
Muhammed Said Çimen

Yayın Kurulu

Ali Sürmelioğlu
Bülent Özdaman
Dr. Esra Aka
Gökhan Gökçek
Meral Guguk
Yusuf Bilâl Aydeniz
Yusuf Emre Şen

Grafik Tasarım & Dizgi

P. Yusmar Yusuf

ISSN: 2149-0171

Baskı

Colorex Dijital Matbaa Ltd. Şti.
Fevzi Çakmak Mh. 10456 Sk.
No: 4/C Karatay / Konya
SN: 84026

Yayımladığımız yazılardan yazarları sorumludur.

Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Tüm hakları saklıdır.

Yazışma Adresi

ayasofyadergisi@gmail.com

www.ayasofyadergisi.com

/ayasofyadergisi

Banka Hesap Bilgileri

Muhammed Said Çimen
Kuveyttürk Bankası
Yenibosna Şubesi
IBAN: TR600020500009487359000001

Çağdaş İslâm Düşüncesi

Günümüzde yazının talibi, dergiciliğin geleceğinin olmadığı düşünülse de içinde bulunduğumuz yapay zekâ çağında yine asıl kaynak, yapay zekânın da başvurduğu matbu eserlerdir. Çağında ortaya konulmuş ve gelecek nesillere güvenle taşınmış her bir kelime, cümle, kitap ve eser geleceğin mihenk taşı olmaya devam edecektir.

Bizlerin de dergicilik faaliyetiyle ortaya koyduğu bu gayret ve mücadele, elbette gelecekte birçok teknolojik gelişmenin nihayetinde başvuru noktalarından biri olacaktır. Bugün belki birkaç kişinin elinden geçen bir dergi, yarın -illa matbu olmasa da- bambaşka zamanlarda, bambaşka insanlar tarafından yeniden okunacak; içindeki bir cümle, bir fikir, bir hatıra yeniden hayat bulacaktır. Bu düşünce, yaptığımız işin mesuliyetini de artırmaktadır.

Ayasofya Dergisi olarak nice yollardan, nice yıllardan geçtik. Elhamdülillah, bugünlere geldik. Her sayımızda başka bir meseleye kapı aralamaya, üzerinde düşünülmesi gereken hususları gündeme taşımaya gayret ediyoruz. Bu sayımızda ise özel bir dosya konusu üzerine çalıştık: **Çağdaş İslâm Düşüncesi.**

Dosya editörü olarak **Yusuf Bilal Aydeniz**'in büyük emek ve gayretleriyle hazırladığı bu güzide dosyanın, ilgilisine yeni pencereler açacağına ve ufuk vereceğine inanıyorum. Dosyada yer alan yazılara baktığımızda, çağdaş İslâm düşüncesinin yalnızca akademik bir tartışma alanından ibaret olmadığını; hayatın hemen her sahasına dokunan geniş bir meseleler bütünü olduğunu görüyoruz.

Bu özel sayıda, çağdaş İslâm düşüncesini farklı yönleriyle ele alarak bu soruların izini sürmeye çalışıyoruz. İslâm düşüncesinin günümüz dünyasında karşı karşıya kaldığı meseleleri yalnızca teorik bir zeminde değil; eğitimden ekonomiye, siyasetten sanata, teknolojiden sinemaya, aile meselesinden medeniyete kadar geniş bir çerçevede değerlendiriliyor.

Bu sayımızda birbirinden kıymetli akademisyen, yazar ve araştırmacıların katkılarıyla çağdaş İslâm düşüncesinin farklı meselelerini kapsamlı bir şekilde ele almaya çalıştık. Gayemiz, bir hüküm vermekten ziyade düşünmeye, okumaya ve yeniden sormaya vesile olmaktır.

Allah, hayırlı işlerimizde yolumuzu açık etsin. Eseriyle, emeğiyle, duasıyla dergimize katkıda bulunan herkese teşekkür ederiz. Bütün gayretimizin nihayetinde O'nun yardımına muhtaç olduğumuzu biliyor ve **yardımcımızın Allah olduğuna inanıyoruz.**

Recep Terler

Kapak Fotoğrafı: Ömer Şahin

İçindekiler



22 **Harun Yakarer ile Dünyanın İlk Uykusu Üzerine Söyleşi**
Sorular: Remziye Şen, Yusuf Emre Şen



60 **Fıkıh Olarak İslâm Düşüncesinin Keşfi**
Prof. Dr. Bedri Gencer



89 **Dijital Tekno-Medeniyet Çağında İslam Düşüncesi**
Ercan Yıldırım



158 **Çağdaş İslâm Düşüncesinde Dinî Yol Arayışlarının Muhasebesi**
Melikşah Sezen



216 **Soruşturma**
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak



218 **Soruşturma**
Prof. Dr. Ekrem Demirli

04 **Dânişmend Gazi ve Dânişmendlilere Giriş**
Yusuf Emre Şen

05 **Eşik**
A. Sena Şentürk

08 **Râvî**
Nazife Turan

10 **Yirmi Parça**
Sündüz Gölbaşı

12 **Nezaket Sahibi, Cesur ve Vakur Bir Kadın: Şule Yüksel Şenler**
Dr. Rabia Nur Akmaz

14 **Sanat Okuryazarlığı - II**
Tuğba Öztürk

18 **Nil'in Vicdanı, Karadeniz'in Fırtınası: Muhammed Salah**
Mehmet Akif Bıyıklı

25 **Harun Yakarer'in Dünyanın İlk Uykusu Kitabı Üzerine**
Remziye Şen

27 **Küçük Naat**
Fatma Salim

29 **Dosya: Çağdaş İslâm Düşüncesi**
Dosya Editörü: Yusuf Bilâl Aydeniz

30 **Düşünceye İhsan Aşısı**
Dr. Adem Ergül

32 **Çağdaş İslâm Düşüncesinde Ekonomi ve Ticaret: Eleştirel Bir Değerlendirme**
Prof. Dr. Ahmet Ayhan Koyuncu

36 **Osmanlı Son Döneminde Din-Bilim Tartışması Üzerine Bir Mülâhaza (Abdullah Cevdet Örneği)**
Prof. Dr. Ahmet Çapku

41 **Çağdaş İslam Düşüncesinde Şiir ve Na't**
Prof. Dr. Alim Yıldız

44 **Çağdaş İslam Siyaset Felsefesinin Özcü Olmayan Psikoanalitik Analizi**
Prof. Dr. Alim Yılmaz

48 **Çağdaş İslam Düşüncesinin Çağdaşı Mıyız?**
Asım Öz

54 **Seküler Hedonizm, Teolojik Tecrit ve Aşkının Yeniden İnşası İmkânı**
Doç. Dr. Bayram Çınar

77 **Hakikat Arayışının Yeni Dili: Sinema ve Çağdaş İslam Düşüncesi**
Bülent Özdaman

84 **Sömürü Eksenli Modern Zamanlarda Kelam İlmi**
Prof. Dr. Cağfer Karadaş

87 **Mecburiyetten Memnuniyete: Modern Dünyada Müslümanların Teknik ve Teknoloji ile İmtihanı**
Doç. Dr. Enes Şahin

94 **İmkânsızın Peşinde: Çağdaş İslâm Düşüncesinde Devlet ve Siyaset**
Dr. Erdal Kurğan

97 **Çağdaş İslam Düşüncesi ve Modern İdeolojiler**
Prof. Dr. Ergün Yıldırım

102 **İslâm Düşüncesinde Nübüvvet**
Prof. Dr. Fatih Kurt

105 **Çağdaş Dönemde Sahih Tutamak: Ehl-i Sünnet Ve'l-Cemâat**
Fatma Salim

111 **Çağdaş İslâm Düşüncesi ve Mûsikî**
Prof. Dr. Ferdi Koç

121 **Çağdaş İslâm Düşüncesinin İktisadi Sınavı: Düalizm Çıkmazı ve Tahric Metodolojisi**
Dr. Öğretim Üyesi Gökhan Oruç Önalan

127 **Mimarlıkta Tevhid Meselesi: Parçalanmış İnsan, Parçalanmış Mekân**
Hasan Hüseyin Akdağ

131 **Çağdaş İslam Düşüncesi ve Sinema**
Dr. Havva Yılmaz

133 **Görsel İşgal Çağında Bakışın Terbiyesi: Kadim Bir Reçete Olarak Nazar Ber-Kadem**
Dr. İdris Polat



99 **Çağdaş İslam Düşüncesinde İslam Felsefesinin Din-Bilim Söylemlerinde Apolojetik İşlevi**
Prof. Dr. Eşref Altaş



107 **Çağdaş İslâm Düşünürleri**
Prof. Dr. Fatma Zehra Pattabanoğlu



113 **Çağdaş İslâm Düşüncesinin Serencamı Üzerine Bazı Mülahazalar**
Prof. Dr. Ferruh Özpilavcı



234 **Soruşturma**
Prof. Dr. İlyas Çelebi



249 **Soruşturma**
Prof. Dr. Ömer Türker



258 **Soruşturma**
Prof. Dr. Yasin Aktay

139 **Çağdaş İslâm Düşüncesinde Kültür ve Medeniyet Tartışmaları**
Prof. Dr. Kadir Canatan

143 **İslam Düşüncesinin Dijitalleşme İmtihanı**
Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın

146 **Çağdaş İslâm Düşüncesi Sorunu ve Aydınlar**
Prof. Dr. Mehmet Günenç

151 **İslâm Kanonundan Yapay Akla: Düşüncenin ve İnsanın Geleceği**
Dr. Mehmet Ödemiş

153 **Çağdaş İslam Düşüncesini Yeniden Okumak**
Prof. Dr. Mehmet Vural

160 **Sadettin Ökten'e Göre Modern Çağın ve Modern İnsanın Çıkmazları: Kriz, Arayış ve Medeniyet Ufku**
Prof. Dr. Muhammet Enes Kala

164 **Klasiğin Moderne Uzanımı: Hz. Peygamber'in Yahudi Siyaseti**
Prof. Dr. Murat Ağarı

167 **Çağdaş İslâm Düşüncesinde Oryantalizm**
Dr. Necmettin Salih Ekiz

168 **Nurettin Topçu Diye Biri: Felsefe Meselemiz**
Doç. Dr. Peyami Safa Gülay

170 **Çağdaş İslâm Düşüncesi Bağlamında Türkiye'nin Entelektüel Konumu ve Misyonu**
Recep Taha Engin

172 **Türk Yolu**
Sait Mermer

188 **Modernleşmenin Medenîleşmesi: Çağdaş İslam Düşüncesinde Medeniyet Fikri**
Dr. Öğretim Üyesi Selin Şahin

191 **Modern Nübüvvet Eleştirilerini İnceleyen Kitap: "Nübüvvet, Bilim ve Bilimcilik"**
Prof. Dr. Serdar Demirel

194 **Çağdaş İslam Düşüncesinde Sorunlar ve Arayışlar: Eğitim Meselesi Üzerine**
Dr. Sıracettin Aslan

198 **Hakikatin Birliği ve Nebevî Ölçü: Yeni İslam Düşüncesinin Kurucu Ekseni**
Doç. Dr. Süleyman Gümüş

200 **İslam Düşüncesinde Aile: Aileyi Aile Yapan Nedir?**
Prof. Dr. Ülfet Görgülü

202 **Necip Fazıl'ın Kıymet Hükmü**
Prof. Dr. Yasin Beyaz

204 **Metafizik Pencere Açmak: Çağdaş İslâm Düşüncesinde Sezai Karakoç'un Çabası**
Yusuf Bilâl Aydeniz

207 **Çağdaş İslâm Düşüncesini Türkiye Merkezli Okumanın İmkânı ve Ufku**
Yusuf Bilâl Aydeniz

214 **Soruşturma**
Prof. Dr. Ahmet Ayhan Çitil

217 **Soruşturma**
Prof. Dr. Ejder Okumuş

220 **Soruşturma**
Prof. Dr. Ferhat Ağırman

225 **Soruşturma**
Prof. Dr. Hüseyin Sarıoğlu

231 **Soruşturma**
Prof. Dr. İlhan Yıldız

239 **Soruşturma**
Melikşah Sezen

241 **Soruşturma**
Prof. Dr. Mustafa Said Kurşunoğlu

252 **Soruşturma**
Prof. Dr. Osman Demir

254 **Soruşturma**
Prof. Dr. Rahmi Karakuş

255 **Soruşturma**
Prof. Dr. Şamil Öçal

263 **Soruşturma**
Prof. Dr. Zekeriya Güler

Fıkıh Olarak İslâm Düşüncesinin Keşfi

Prof. Dr. Bedri Gencer

Fıkıh Olarak İslâm Düşüncesinin Kaybı

Genelde çağdaş İslâm düşüncesinin krizinin "ne" üretmede yattığı, yani düşüncenin muhtevasıyla ilgili olduğu sanılır. Hâlbuki İslâm düşüncesinin krizi, "ne" üretmede değil, "nasıl" üretmede, keyfiyette, (sahici) düşünce üretme tarzının kaybında yatar. Bu, temelde "fıkıh olarak düşünce"nin kaybından kaynaklanır. Biz, "İslâm düşüncesi, Türk düşüncesi, Batı düşüncesi" gibi terkiplerdeki "düşünce" kavramının "fıkıh" mânâsına geldiğini gösterdik.

İşin trajik tarafı, İslâmî ilmin ana kavramı olan fıkhın kaybının farkında bile değiliz. Bir şeyi kaybettiğini bilmeyen, onu arayamaz ve bulamaz. Bugün çağdaş İslâm düşüncesinin krizinden bahsedenler, krizin temelde "fıkıh olarak düşünce"nin kaybından kaynaklandığının farkında bile değillerdir. Çağdaş İslâm düşüncesinin yaşadığı krizin, aşağıda saydığımız bütün sebepleri (amel, usûl, dil, terminoloji), fıkıh kavramının kaybında yatar.

Fıkhın aslî mânâsının kaybı, iki ana sebepten kaynaklanır:

1. "Zan=düşünce" olarak fıkhın kaybı

Fıkhın aslî mânâsının kaybı, onun zamanla "İslâm hukuku" denen bir ilim dalına indirgenmesinden kaynaklanır. Hâlbuki Yunancada "episteme-doxa" denen "ilim-zan (marifet, düşünce)" ayırımının vahyî dindeki karşılığı, "hadis-fıkıh" ayırımıdır. Buna göre fıkıh, "ilim"e (hadis) karşı "zan"na (marifet=düşünce) tekabül eder. Nitekim hem "düşünüyorum", hem "sanıyorum" mânâsına gelen İngilizce "think" kelimesinde de zan ve fikir mânâlarının birleştiği görülür.

2. "Küllî ilim=düşünce" olarak fıkhın kaybı

"İlim-zan (episteme-doxa)" ayırımının vahyî dindeki karşılığı, "hadis-fıkıh" ayırımıdır dedik. "İlim-zan (marifet, düşünce), hadis-fıkıh" ayırımı, "ilahî-insanî, mutlak-izafî" ayırımına tekabül eder. "Hikmet" kelimesi, vahyî ve pagan dünyada ortak, ilahî ile insanî, mutlak ile izafî, ilim ile zan, hadis ile fıkıh arasında tire olarak ikisini birbirine bağlar. Hikmet ile fıkıh kavramları arasında umum-husus farkı vardır; hikmet, eam, fıkıh, hikmet-i ameliye olarak ehastır. Kadim çağda "İlimlerin Melikesi" de denen küllî ilim olarak hikmet, fıkıh evrenseldir. İmparatorluk Roma'sının en nüfuzlu hukukçusu olan Ulpian (170–228), küllî ilim olarak fıkıh (prudentia) ile usûl-i fıkhı (jurisprudentia) şöyle tarif eder:

"Jurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, justi atque injusti scientia" (Usûl-i fıkıh, ilahî ve insanî şeylerin dirayetidir, (fıkıh), haklı ile haksızın ilmidir.) (Hunter 1885: 116).

Müslüman aydınlar, genelde modern çağda "hikmet-i hâlide" denen küllî (evrensel) hikmetiyitirdiklerini sanırlar. Hâlbuki Ulpian'ın tarifine göre, Müslümanlar, modern çağdasadece evrensel hikmeti değil, evrensel fıkhı yitirmişlerdir.

Bin yıl önce İmam Gazâlî, İhyâ'nın ilk kitabı Kitâbu'l-'Ilm'in "İlim-

> *"Düşünce, soyut bir âlemde değil, somut bir âlemde, insan zihninin dışındaki dünyayı, hayatı veri alarak üretilir.*

ayasofya-42-içerik.indd 60 21.09.2026 23:28

lerin Terimlerinden Değiştirilenlerin Beyanı" başlıklı ikinci faslında beş ana İslâmî kavramın semantik yozlaşmaya uğradıkları, 'Asr-ı Saadet'te taşıdıkları aslî mânâlarını yitirdikleri tesbitini yapıyordu: 1. Fıkıh, 2. İlim, 3. Tevhid, 4. Tezkir, 5. Hikmet. Gazâlî'nin bu listede fıkhı ilk, hikmeti son sırada sayması manidardır. Nitekim İslâm tarihinde hikmet kavramından ziyade fıkıh ile usûl-i fıkıh kavramlarının aslî mânâlarının keşfine çalışıldı.

Çağımızda isemuammaya dönüşen "hikmet" kavramına ilgi sürerken "fıkıh" kavramı gözden düşmüş, marjinalleşmiş, "İslâm hukuku" tabirinin revacıyla birlikte ilahiyat fakültelerinden bile dışlanmıştır. Çağımızda fıkıh, üç seküler dala parçalanmıştır. "Seküler" dememiz, vahyî kaynağı itibariyle değil, epistemolojik çerçevesi itibariyledir. Mesela modern çağda hukuk, sadece insan-insan muamelesini konu alırken, fıkıh, Allah-insan muamelesini, ibadetleri de konu alır:

1. İslâm düşüncesi

2. İslâm hukuku

3. İslâm sosyolojisi

Çağımızda fıkhın bölündüğü bu üç dal (İslâm düşüncesi, İslâm hukuku, İslâm sosyolojisi), kabaca ideoloji-teoloji-sosyoloji ayırımına tekabül eder. "Kabaca" dememiz, İslâm düşüncesinin geniş mânâda ideoloji ile teolojiyi kapsamasından dolayıdır. Buna göre çağdaş İslâm düşüncesi, dar mânâda ideolojiden, geniş mânâda ideoloji ile teolojiden, İslâmcılık ile ilahiyattan oluşur:

1. İdeoloji: İslâmcılık düşüncesi olarak İslâmizm.

2. Teoloji: İslâm düşüncesinin formel mecrası olarak ilahiyat.Burada "teoloji"den kasdım, dar mânâda "kelam" değil, geniş mânâda "ilahiyat"ın lafzî karşılığı olarak "akademik İslâmî ilimler"dir.

Çağdaş İslâmizmin bayraktarı olan Mevdûdî'nin ideolojisi, düşüncesi, Kur'an'a Göre Dört Terim kitabına, bu ise İbni Teymiye'nin teolojik düşüncesine, tevhid-i ulûhiyet-tevhid-i rububiyet ayırımına dayanır. Bu itibarla ideolojik düşünce, teolojik düşünceye dayanır, İslâm düşüncesi, teolojik düşünce ile ideolojik düşünceden oluşur.Biz de yazı boyunca "çağdaş İslâm düşüncesi" tabiri ile teoloji ile ideolojiyi, ilahiyat ile İslâmizmi kasd ediyoruz.

Çağdaş İslâm Düşüncesinde Hikmet Krizi

İnsanlığın modernizmle yitirdiği, ilim-amel, hikmet-fıkıh münasebetinde yatar. Din, hikmettir; hikmet, amele dönüşen ilim ve fıkıhtır. Hikmet ile fıkıh kavramları arasında umum-husus farkı vardır; hikmet, eam, fıkıh, hikmet-i ameliye olarak ehastır. İlim-amel, hikmet-fıkıh münasebeti, en net "fıkıh" kelimesinin iki mazi vezninin (fekıhe-fekuhe) münasebetinde görülür. "Fekıhe, anladı", "fekuhe, fakih oldu" demektir. Yani hikmet, ilmi amele dönüştürerek "bilmek, anlamak"tan "bulmak, olmak"a geçmektir. Hikmete "ilm-i hal=hal ilmi" denmesi bu yüzdendir. Bilmek, anlamak, zihnî faaliyet, olmak, kalbî faaliyettir. Bu

> ***"Türkiye dâhil çağdaş İslâm düşüncesinin ideolojik ayağı, Afgânî'ye; teolojik ayağı, Abduh'a dayandı.***

ayasofya-42-içerik.indd 61 21.09.2026 23:28

yüzden hikmet, öz ile sözün, kalbin fiilleri ile bedenin fiillerinin birbirini tutmasıdır.

"Modernleşme"yi "modern dünya görüşü" olarak "modernizm" ile "modern dünya düzeni" olarak "modernlik" diye ikiye ayırabiliriz. Modern dünya görüşü gibi, ondan etkilenen modern İslâm düşüncesinin krizi de hikmet olarak fıkhın kaybında yatar. Çağdaş İslâm düşüncesinin yaşadığı krizin sebeplerini "amel ve ilim" olarak iki ana başlık altında toplayabiliriz. Ameli öne almamız, hikmetin mantığından kaynaklanır. İnsan, bildiğiyle amel ettiği takdirde Allah'tan bilmediklerini öğrenir, bildiğiyle amel etmediği takdirde bildiklerini unutur, dinine yabancılaşır. Böylece dinde amel kusuru, ilim kusuruna yol açar, hikmetin kaybı, iki sonuç verir:

A-Dini aslî bünyesi, bütünlüğü içinde yaşama kusuru

B- Dini aslî bünyesi, bütünlüğü içinde kavrama kusuru

Bunun sonucu, körlerin fil tarifine benzer şekilde dinin belli unsurlarına vurgu yapılmasıdır.

Modern çağda düşünce, artık yapay zekânın bile yapabildiği "objektif" bir iş sanılır. Hâlbuki iki mazi vezni (fekıhe-fekuhe), "fıkıh" kelimesinde düşüncenin objektif ve sübjektif boyutlarının "hikmet" olarak birleştiğini gösterir. Objektif ve sübjektif boyutlar, düşüncenin olan-olmalı (reel-ideal) diyalektiğinde işleyen bir tecrübe olmasından kaynaklanır. Olan ile olmalı, reel ile ideali, yaşadığı gibi inanma ile inandığı gibi yaşama olarak ayırabiliriz. Fikir, dış dünyada olan'dan hareketle olan ile olmalı arasında münasebet kurma, amel de, olan ile olmalı arasındaki açığı giderme faaliyetidir.

> *"Medreselerin kapanması ve hilafetin ilgasından dolayı ilahiyatı tenkit edecek dinî otoritenin kaybı ile ilahiyatta dinin altını oyan inkârcılık eğilimi çok daha güçlendi.*

Fikir üreten, olmalı'yı bizzat amel ederek olan ile olmalı arasındaki açığı giderdiği, inandığı gibi yaşadığı takdirde, Kur'ân-ı Kerim'deki "nefislerinde olanı değiştirme" âyetince, olmalı (ideal), giderek olan'a (reel)yaklaşır, dönüşür. Aksine fikir üreten, olmalı'yı bizzat amel ederek açığı gidermeye çalışmadığı takdirde olan ile olmalı arasındaki açık daha da büyür. İnsan fıtratı, olan ile olmalı arasındaki çelişkiye, gerilime ilanihaye dayanamaz, bu çelişkiyi kaçınılmaz olarak sekülerleşme ile aşar. Düşünür için olan ile olmalı arasındaki açığın büyümesi, sekülerleşme olarak iki sonuç verir:

1. Amel kusuru: Düşünür, inandığı gibi yaşamadığı takdirde olmalı yerine olan'ı yaşar.

2. İlim takıntısı: Düşünür, inandığı gibi yaşamadığı takdirde yaşadığı gibi inanmaya başlar. Böylece nefsinden kaynaklanan sübjektif amel kusurunu dinde objektif ilim kusuru olarak sunar. Buna göre kusur, amel etmeyen nefiste değil, amel edilemeyen dinde, ilimdedir.

Böylece hikmetin kaybı olarak amel kusurunun sonucu, ilim takıntısı olur. Hikmet, ilmin amele, bilmenin olmaya dönüşmesidir. Hadis-i şerife göre "Bildiğiyle amel edeni Allah bilmediklerinin ilmine varis kılar." Genelde çağdaş Müslüman aydınlar için din, bizzat yaşanan düstur

ayasofya-42-içerik.indd 62 21.09.2026 23:28

değil, başkalarına anlatılan tez, savunulan ideoloji, taşınan yüktür. Hikmetin kaybının sonucu, Batı'daki gibi ilim takıntısı, İslâm dünyasının Batı karşısında ilmî-fikrî zaaf yüzünden geri kaldığı, bu yüzden çarenin entelektüel canlanışta yattığı vehmidir.

Hâlbuki Batı gibi İslâm dünyasının yaşadığı da özünde epistemolojik değil, etik bir krizdir. Bunu en özlü Mahmud Ustaosmanoğlu (1927–2022) (k.s.) ifade etmiştir. "Evvelce ehl-i İslâm'ın içine düştüğü zaafın ilimsizlikten olduğunu sanırdım, lakin şimdi anladım ki ilimsizlikten değil, ihlassızlıktan ve amelsizlikten bu hale düştük. İlim anadır, ameli doğurur, amel de anadır, ihlası doğurur. İhlas, anası olan ameli, amel, anası olan ilmi muhafaza eder. Amel olmayınca ilme de güvenilmez."

İnsanın ilmi ile ameli, özü ile sözünün tetabuku olarak hikmetin iki semeresi, çağdaş İslâm düşüncesinin krizine de işaret eder:

A-Hidayet bulma-ledünnî ilim: Allah, ancak ilmiyle amel edene bilmediklerini öğretir, hidayet eder.

B-Hidayete erdirme-amel vesilesi: Ancak ilmiyle amel ederek hidayet bulan, başkalarının da amel etmesine, hidayet bulmasına vesile olur, ilmi ile ameli, özü ile sözü bir olan başka nefisler üzerinde tesirli olur. Düzelmeyen düzeltemez.

İlmi kendi hayatına yansıtmayan, başkalarının hayatına da yansıtamaz. Elbette saf nazarî düşüncelerin doğrudan hayata geçirilmesi beklenemez. Ancak İslâm'ın hayata hâkim kılınmasına yönelik her fikriyatın az-çok muhataplarının hayatlarına yansıması, hayatlarında bir değişiklik yapması gerekir. Eğer ömür boyu İslâm'ın hayata geçirilmesine yönelik fikir üretmiş bir İslâmcı düşünürün düşüncesi, muhataplarının hayatlarında hiçbir değişiklik yapmıyor, yansıma bulmuyorsa, o düşünür ve düşüncesi sahici değildir.

Çağdaş İslâm Düşüncesinde Terkip Krizi

Düşünce, soyut bir âlemde değil, somut bir âlemde, insan zihninin dışındaki dünyayı, hayatı veri alarak üretilir. Buna göre düşünce, dışarıdan gelen unun insan zihninde hamur olarak işlendikten sonra ekmek olarak üretilmesine benzer. Burada işlenen sistem-işleyen sistem, girdi-çıktı olarak iki unsur vardır. Bu iki unsur, din âlimi için sünnet-bid'at demektir. Sünnetten kasıt, düşünceye şekil veren din, bid'atten kasıt, düşünceyi harekete geçiren yaşanan dünyadır. Geçtiğimiz çağlarda İmam Gazâlî ile İbni Teymiyye gibi âlimler, sünnet ile bid'atin her ikisine, hem dinlerine hem yaşadıklarıdünyaya vakıflardı. Bu yüzden sünnet lehinesağlam düşünce üretebiliyorlardı. Ancak kökten değişen modern dünya, tanımlanması zor bid'at, modernlik olarak Müslüman âlimlere meydan okudu.

Böylece Müslüman düşünürler, bir tarafta sünnete, dinlerine vakıf Müslüman âlimler, diğer tarafta bid'ate, yaşadıkları dünyaya vakıf Müslüman aydınlar olarak ayrıldılar. İş, tenkide gelince, Müslüman âlimler, dinlerini bilmiyorlar diye Müslüman aydınları, aydınlar da buna karşı yaşadıkları dünyayı, modern çağı tanımıyorlar diye âlim-

> *"Hak adına yapıcı tenkitten mahrum her kişi ve kurumun yozlaşması mukadderdir.*

ayasofya-42-içerik.indd 63 21.09.2026 23:28

leri tenkit ediyorlardı. Tabii her iki tenkitte de haklılık payı vardı. İdeal, sünnete ve bid'ate, dine ve dünyaya vukufu terkip etmekti. Bu terkibi başaranlar, ideali yakalayanlar yok değildi. Hem sünnete hem bid'ate hem dinlerine hem dünyalarına vakıf hem âlim hem aydın perspektifine sahip Ali Suavi ile Mevdûdî gibi ender düşünürler çıktı.

Ama bunların çabaları da yetersiz kaldı ve çağdaş İslâm dünyasında sünnet-âlim aleyhine entelektüel ayrışma büyüdü. Zira Türkiye'de medreseler kapanmış, mektepler açılmıştı, âlim az, aydın çok yetişiyordu. Bid'at (modern çağ) kadar sünnete (din) vakıf olmayan Müslüman aydınların çoğalmasıyla sahih İslâm düşüncesine yabancılaşma arttı, Müslüman aydınlar, modern kavramları İslâm düşüncesinde temellendirmez hale geldiler. Modern kavramların başında "medeniyet" geliyordu; zira bu kavramın Batılı karşılığı olan civilization, kapitalizm ile ortaya çıkmış hayat tarzının, 'modernity'nin özel ismiydi.

Dolayısıyla Müslüman âlimler ile aydınların medeniyet tariflerini karşılaştırmak, aslî ile arızî (sekülerleşmiş) İslâm düşüncesi arasındaki farkı göstermeye yeterdi. Sultan Abdülhamid zamanında yaşamış Hasan Hüsnü Toyranî (1850–1897), Hulâsa-i Medeniyet-i İslâmiye (1304: 6) adlı risalesinde İslâm'a dayalı net bir İslâm medeniyeti tarifi yapar:

"Medeniyet-i İslâmiye, ancak nefs-i din-i mübin-i İslâmiyede şeref-sudûr eden evâmir-i ilâhiye ve evâmir-i nebeviyeye râci've icmâ've kıyâs-ı fukahaya tâbi olan usûl-i meşrûadan hâsıl olacak temeddünden ibarettir."

Buna karşılık Sezai Karakoç'un (2012: 62) 1962 yılında 29 yaşındayken yaptığı medeniyet tarifi, her dine uyan yuvarlak bir tarifti:

"Medeniyet, bir topluluğun maddî ve manevî alanlarına, edebiyat, güzel sanatlar, fikir ve felsefe, müsbet bilgiler, teknik ve ahlak alanlarına, aynı yönü, aynı neşeyi, aynı hüznü, aynı hızı, aynı ölülüğü ve diriliği, aynı motifleri aynı dozlarla veren ruhî güçtür."

> *"Peygamber, Allah tarafından insanlığa gönderilen, dini getiren ve gösteren, kuran kişidir. Bu yüzden ilahî dinlerde din, tamamen peygamber üzerine kurulur.*

İlahiyatta Peygambersiz İslâm Paradigması

Çağdaş İslâm düşüncesi, teoloji ile ideolojiyi, ilahiyat ile İslâmizmi kapsadığı için çağdaş İslâm düşüncesinin muhakemesi, ikisinin problemlerinin birlikte ele alınmasını gerektirir. Dahası ilahiyat, iktisat, sosyoloji gibi ilim dallarından bir dal olmadığı, İslâm düşüncesinin formel mecrası olduğu için, onun kaderi, ilahiyatçıların ötesinde bütün ümmeti ilgilendirir. Kemalist İnkılâp ile yaşanan radikal kırılmadan dolayı Türkiye'de çağdaş İslâm düşüncesinin teolojik ve ideolojik ayaklarının ikisi de yerli değil, yabancı kaynaklardan, İngiliz projesi Cemâleddîn Afgânî-Muhammed Abduh akımından beslendi. Türkiye dâhil çağdaş İslâm düşüncesinin ideolojik ayağı, Afgânî'ye; teolojik ayağı, Abduh'a dayandı. Bu deistik akımın Türkiye'ye, ilahiyata taşınmasında kilit figür, eski âlim, yeni Kemalist Şemsettin Günaltay idi.

Türkiye'de ilk ilahiyatı fakültesi Ankara'da 1949 yılında Şemsettin Günaltay tarafından İngiliz projesi Menâr Ekolü'nün Peygambersiz İslâm

ayasofya-42-içerik.indd 64 21.09.2026 23:28

paradigmasına istinaden kuruldu. Peygambersiz İslâm paradigması ile ilahiyatta mucize, hadis, sünnet, Mehdiyet gibi dinde nebevî otoriteye bağlı esasların inkârı arttı. Medreselerin kapanması ve hilafetin ilgasından dolayı ilahiyatı tenkit edecek dinî otoritenin kaybı ile ilahiyatta dinin altını oyan inkârcılık eğilimi çok daha güçlendi. "Allah, bir kul için hayır murad edince ona nefsinin ayıplarını göreceği basiret verir." hadis-i şerifince asıl tenkit, nefis muhasebesi, ayrıca hak adına başkalarından gelen yapıcı tenkittir. Hak adına yapıcı tenkitten mahrum her kişi ve kurumun yozlaşması mukadderdir.

Türk ilahiyatının tenkitten mahrum ve başıboş kalması, çift yönlü idi. Tenkit ya içeriden ya dışarıdan gelebilir. Türk ilahiyatçıları, içeriden özeleştiriyi ayağına sıkmak, dışarıdan eleştiriyi ise ilahiyata saldırmak olarak gördüklerinden ilahiyat için yapıcı bir tenkit ve ıslah ümidi neredeyse kalmadı. O yüzden maalesef Türkiye'de Müslüman ilahiyat ile sosyal bilim ehli arasında sağlıklı bir diyalog yok, ya mücâmele-güzelleme, ya muhâsama-atışma vardır.

İlahiyatçılar, hak tenkitlere cevap vermek, ahiret endişesiyle nefis muhasebesi yapmak yerine hemen, "Genelleme yapmayın, her mesleğin sepetinde çürük elmalar çıkabilir." gibi yuvarlak, basmakalıp itirazlarla tepki gösterirler. İlahiyatçıların yaptıkları, bizzat "genelleme" kavramını çarpıtmaktır. Zira burada göstereceğimiz gibi, ilahiyatta yüzde 90'ın üzerine çıkan inkârcılık, mucize ve Mehdiyet gibi konularda açıkça görülür. Dolayısıyla biz, "ilahiyat" ile Türk ilahiyatındaki hâkim tavrı, ana eğilimi kasd ediyoruz, genelleme yapıyoruz, yüzde 100 üzerinden totalleme yapmıyoruz.

Günümüzde ilahiyatçıların kahir ekseriyeti, Peygamber Efendimizin (hissî) mucizelerini, Mehdiyeti inkâr ederler. Mısır Menâr Ekolü'nden kaynaklanan "En büyük mucize Kur'ân'dır." sloganı, zamanla Peygamber Efendimizin hissî mucizelerini inkârı ifade eden "Tek mucize Kur'ân'dır." sloganına dönüştü. Türkiye'de ilahiyatçıların kahir ekseriyetinin mucizeleri inkâr ettiğinin delili, Diyanet ile İlahiyatın ortak ürünü olan TDV İslâm Ansiklopedisi'nde İslâm'daki iki hak itikadî mezhebin imamı Eş'arî ile Mâtürîdî'nin manevî mütevâtirle sabit bir iman esası olduğu üzerinde icmâ ettikleri Peygamber Efendimizin *İnşikak-ı Kamer* mucizesinin inkâr edilmesidir.

Mucize konusunda delilin sübutu bir tarafa, sırf delaleti, ilahiyatın deizme sürüklendiğini göstermeye yeter. "Hariku't-tabia ve fevka't-tabia" ile "hariku'l-âde(t) ve fevka'l-âde(t)" tabirleri, mucizenin tabiat düzenini, âdeti bozmasına delalet eder. Dolayısıyla mucize, lafzı itibarıyla hissî-tabiî demekse "hissî mucize, atlı süvari" demek gibidir. Din nübüvvet, nübüvvet mucize iledir; dolayısıyla mucizenin inkârı, nübüvvetin ve dinin inkârı, deizm demektir. "Tek mucize Kur'ân'dır; Sünnet, şekil değil, özdür." cümleleri, Türkiye'de ilahiyatın deistik (peygambersiz) din anlayışını ifade eden sloganlar haline gelmişlerdir. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin el-Kavlü'l-Fasl (Gayba İman Edenlerle İnkâr Edenleri Ayıran Söz) kitabı, bu eğilimin tenkididir.

> ***"Bir şeyi eksik veya yanlış bilen, hiç bilmeyenden daha tehlikelidir. Bu, bilhassa din gibi ahirette taalluk eden bir konu olursa, sonuç, iman kaybı ve iman çalma tehlikesidir.***

ayasofya-42-içerik.indd 65 21.09.2026 23:28

İslâm âleminin son hadis hafızları ve müctehidleri sayılan İbni Hacer Askalânî ile Celâleddin Süyûtî başta olmak üzere müctehid ve muhakkık âlimler, Zuhur-i Mehdî'nin manevî mütevâtirle sabit bir iman esası olduğu üzerinde icmâ etmişlerdir. Buna karşılık Türkiye'de ilahiyat camiasının en geniş (34 kişi) katılımlı Mehdilik sempozyumunda ilahiyatçılar, Zuhur-i Mehdî'nin inkârı üzerinde icmâ etmişlerdir (Tıraşcı 2018). İnsan merak etmez mi? İslâm âleminin en büyük hadis âlimlerinin manevî mütevâtirle sabit olduğunu ortaya koydukları bir akideye iman eden bir ilahiyatçı bile çıkmaz mı? Sonra nasıl sıkılmadan "İlahiyat hakkında genelleme yapmayın." itirazında bulunabiliyorlar?

Türkiye'de ilahiyatın Menâr Ekolü'ne dayanan Peygambersiz İslâm paradigması peygamber, din, ilim ve talim anlayışıyla daha net görülecektir.

Çağdaş İslâm Düşüncesinde Paradigma Krizi

Paradigmadan kasdım, Müslüman âlim, akademisyen ve aydınların düşüncelerinin şekillendiği, dayandığı din, ilim ve talim anlayışıdır. Bu anlayışlar, ilahiyat ile İslâmizme (teoloji ile ideoloji) göre ayrılabilir. Din (İslâm), ümmet için sünnet, ilahiyatçılar için teoloji, İslâmcılar için ideolojidir.

A. Din Anlayışı

Din, ümmet için sünnettir. "Sünnet" kavramının beş temel mânâsı vardır.

Sünnet:

1. Fıtrat: Suret-i Rahman, suret-i vech

2. Hikmet: Kitab ve Hikmet

3. Kâmil din: Rasûlullah ﷺ, vefatından 81 gün önce Arefede vakf ede iken, "Bugün sizin için dininizi ikmal ettim." (Maide 5/3), ondan sonra da en son, "Öyle bir günden sakınınız ki o günde Allah'a döndürüleceksiniz." (Bakara 2/281) âyeti nazil oldu. Yani dinin ikmali, Rasûlullah'ın vefatıyladır. Dolayısıyla "Bugün sizin için dininizi ikmal ettim." âyetince Sünnet, Allah'ın Rasûlüyle tebliğ, Nebîsiyle tebyin, ikmal ettiği din demektir.

> *Çağdaş İslâm düşüncesinin ana zaafı, fıkıh olarak düşüncenin kaybından kaynaklanan indirgemeciliktir.*

4. Edeb: Yemenin sünnetleri vs.

5. Millet: Hak yol, ortak akâid. Ehl-i Sünnet Akaidi kitaplarındaki akidelere "haktır" ("Mucizât-ı enbiya ve kerâmât-ı evliya haktır vs.) ve dolayısıyla Ehl-i Sünnet'e "Ehl-i Hak" denmesi, iki şeyi gösterir:

1. Sünnet hak, hak sabit, dolayısıyla sünnet, ilim demektir.

2. Konuşma dilinde kısaca "Ehl-i Sünnet" denen, "Mezheb-i Ehl-i Sünnet ve Cemaat", birilerinin tercih edeceği meşrep değil, ümmetin tuttuğu "dinde hak yol"dur.

İnkâr, bazen doğrudan red, bazen dolaylı tahrif ile olur. "Edeb ve Millet" mânâlarında sünnet, genelde ilahiyatta dolaylı tahrif ile inkâra uğradı. İlahiyatçılar, "Edeb" olarak sünneti, "Sünnet, şekil değil, özdür.",

ayasofya-42-içerik.indd 66 21.09.2026 23:28

"Millet" olarak Ehl-i Sünneti "dinde hak yol" yerine "dinde hâkim yorum, yaygın meşrep" diye tahrif ile inkâr ederler. Sünnet-bid'at tezadı, İslâmizme geleneksel İslâm düşüncesi-yenilikçi İslâm düşüncesi, ilahiyata ise meşrepler mücadelesi olarak yansır.

Din (İslâm), ümmet için sünnet, ilahiyatçılar için teoloji, İslâmcılar için ideolojidir demiştik. Sünnet, hikmet olarak yaşanan, içi dolu din, teoloji ve ideoloji, tartışılan ve savunulan, içi boşalan din demektir. Dinin, sünnet yerine teoloji ve ideoloji olarak tasavvurunun sonu deizmdir. Türkiye'de birincisi Soğuk Savaş (1990), ikincisi İktidar (2000-) devrinden sonra görüldüğü gibi dini ideoloji, İslâm'ı İslâmcılıkla özdeşleştirenler için İslâmcılıktan dönüş, bizzat İslâm'dan dönüş oldu, eski İslâmcılar, teist Sünnet Müslümanı yerine deist Kültür Müslümanı oldular.

B. Peygamber Anlayışı

Peygamber, Allah tarafından insanlığa gönderilen, dini getiren ve gösteren, kuran kişidir. Bu yüzden ilahî dinlerde din, tamamen peygamber üzerine kurulur. Öyle ki din, "Musevîlik, İsevîlik, Muhammedîlik", ümmet de kendini "Musevî, İsevî, Muhammedî" diye adlandırır. Dahası Müslümanlar için Hz. Muhammed ﷺ, 'Âlemlere Rahmet olarak gönderilmiş, Allah'ın en sevgili kulu, Habibullah'tır. Allah'a tam iman ve sevginin yolu, Habibine tam iman ve sevgiden geçer.

Ancak Türk ilahiyatı, Şemsettin Günaltay tarafından Mısır Menâr Ekolü'nün Peygambersiz İslâm paradigmasına istinaden kuruldu. İlahiyatta hâkim eğilime göre, Hz. Muhammed ﷺ, dinin kurucusu değil, sadece Allah'ın elçisidir. Bu yüzden İsmail Yakıt (2017: 58-65) gibi ilahiyatçılar, maazallah açıkça "Ben, Muhammedî değilim, Müslümanım" derler.

C. İlim Anlayışı

Kadim vahyî ilim anlayışını üç maddede tarif edebiliriz:

1. İlim, eserdir.

2. İlim, suturdaki resm değil, sudurdaki nurdur.

3. İlim, ibaredir.

İlahiyat içinse ilim, temelde zihnî bir faaliyet, metadır.

D. Talim Anlayışı

Tabiatıyla talim anlayışı, ilim anlayışı tarafından belirlenir. "İlim, suturdaki resm değil, sudurdaki nurdur." diye ifade edilen kadim sudurî ilim anlayışına göre,

1. Talim, kitabî (sıhafî) değil, şahsîdir (üstazî).

2. Taallüm hıfz, öğrenme ezberlemedir.

3. Hedef, adalet-fazilet münasebetine göre tenkitten önce talimdir.

4. Hedef, tefaul değil, itkandır, öğrettiğini sağlam öğretmektir.

Ancak ilahiyatta bazıları tercih, bazıları vakıa olarak, bütün bu hususlarda fıtrattan uzaklaşma görülür. İlahiyatçılar, ilahiyata ilk gelen öğ-

> *"Güneşin altında yeni bir şey yoktur. İslâm tarihindeki akımlar, modern çağda kılık değiştirerek yeniden ortaya çıkmışlardır.*

ayasofya-42-içerik.indd 67 21.09.2026 23:28

rencilere “Burası medrese değil, tarihî, donmuş bir birikim olarak dini öğretmek yerine size dine eleştirel bakmayı öğreteceğiz.” derler. Sonuç, tıp fakültesini yeni kazanmış bir gencin kendisini Hipokrat veya İbni Sina sanarak tıbbı tahribine benzer şekilde dinin tahribidir.

Dini talim yerine tenkit hezeyanına bağlı olarak ilahiyat eğitimi,itkan (öğrettiğini sağlam öğretme) yerine genel kültür verme, yani tefaule (-mış gibi yapma) dayanır. Sonuç, dine dair hiçbir şeyi tam bilmeyen, yarım-yamalak, 32 farzı bilmeden marjinal teolojik tartışmaları bilen ve bildiklerinden şüphe duyan öğrencilerdir. Bu facianın sonucu, atasözünde ifadesini bulur:

Yarım hekim candan, yarım hoca dinden eder.

Bir şeyi eksik veya yanlış bilen, hiç bilmeyenden daha tehlikelidir. Bu, bilhassa din gibi ahirette taalluk eden bir konu olursa, sonuç, iman kaybı ve iman çalma tehlikesidir.

İndirgemeci Din Anlayışının Çelişkileri

Din, şeriat-tarikat-marifet-hakikat olarak dört rükünden oluşur. Hak, ideal, dini aslî bütünlüğü içinde kavramaktır. Ancak meşreplerin ihtilafından dolayı herkesin aynı tarzda ve ölçüde dini kavraması imkânsız gibidir. Bu yüzden âlimlerde meşreplerinin ihtilafına göre eser-rey, zâhir-bâtın diye ayrılan dinin boyutlarından birine vurgu görülür. Mesela İmam Şâfiî, esere, İmam-ı A’zam, reye vurgu yapar, ancak ikisi de dini-fıkhı, eser ve reyden birine indirgemez. O halde dinde tekid (vurgu), normal, ancak ircâ (indirgeme), illettir. Çağdaş İslâm düşüncesinin ana zaafı, fıkıh olarak düşüncenin kaybından kaynaklanan indirgemeciliktir.

Zâhiriye mezhebi, İslâm tarihinde dinde indirgemecilik illetinin en tanınmış misalidir. Varlık (âlem-i kebir ile âlem-i sağir) gibi din de zâhir ve bâtın, şeriat ve hakikat boyutlarından oluşur. Şeriatın bâtını hakikat, hakikatin zâhiri şeriattır. Bu, fıkıhta fıkıh ile tasavvufa tekabül eden fıkh-ı zâhir-fıkh-ı bâtın ayırımıyla ifadesini bulur. Dinde bâtın-zâhir ayırımı, bir bakıma asl-fer‘, usûl-fürû ‘ayrımına tekabül eder. Usûl-i fıkıh, ictihad bilgisi demektir, ictihad, istinbâta dayanır; “bâtın” kelimesiyle iştikak ilişkisi olan “nebt” (kuyu kazınca ilk fışkıran su) kelimesinden gelen istinbât ise, “kuyudan zahmetle su çıkarmak” demektir. Yani istinbât, bâtındaki mânâyı zâhire, kuyudaki suyu yeryüzüne çıkarmak demektir.

İslâm tarihinde Zâhiriye ve Bâtıniye, zâhir-bâtın dengesini kuramayanların düştükleri uçları ifade eder. Davud Zâhirî (816–883), nasların bâtını yerine zâhirine, mânâ yerine lafza yapışmanın savunulduğu, rey ve kıyasın reddedildiği Zâhiriye mezhebini kurmuştur. İbni Hazm’a göre hüküm, sadece nassa dayanmalıdır, kıyas, insanın din adına hüküm uydurmasıdır. Bu indirgemeci tavrın dinde tahrife yol açması mukadderdi. Mesela Davud Zâhirî, “Ona ancak mutahharlar dokunabilirler.” (Vâkıa 56/79) âyetinde geçen “mutahhar” kelimesini melekler ve müminlere haml ettiği için, Kur’ân-ı Kerim’e abdestsiz veya gusülsüz olarak dokunmayı caiz görmüştü.

> *“Çağdaş İslâmcılıkta mesela İskilipli Âtıf ile Şevket Eygi, şeriat; Said Nursî ile Nurettin Topçu, hakikat olarak İslâm’ı savunur.*

ayasofya-42-içerik.indd 68 21.09.2026 23:28

Güneşin altında yeni bir şey yoktur. İslâm tarihindeki akımlar, modern çağda kılık değiştirerek yeniden ortaya çıkmışlardır. Pozitivizm, Zâhiriyenin modern tezahürü sayılabilir. Zira Immanuel Kant'ın nomen-fenomen ayırımı, zâhir-bâtın ayırımına tekabül eder. Pozitivizm, nomen-bâtın alanında agnostisizmi, bilinmezliği; fenomen-zâhir alanın bilinebilirliğini, gnostisizmi savunur. Zâhiriyenin modern tezahürü olarak pozitivizm, modern çağda ideolojide (İslâmizm) dinin bâtınına, tasavvufa karşıtlık olarak kendini gösterir. Şeriat ile hakikat, dinin zâhiri ile bâtınıdır. Çağdaş İslâmcılıkta mesela İskilipli Âtıf ile Şevket Eygi, şeriat; Said Nursî ile Nurettin Topçu, hakikat olarak İslâm'ı savunur. İndirgemecilik, din telakkisinde (şeriat, hakikat olarak İslâm) olduğu gibi, ideolojik hedeflerde (İslâm devleti, İslâm medeniyeti vs.) de görülür.

Zâhirî, pozitivistik din anlayışı, teolojide (ilahiyat) "Tek mucize Kur'ân'dır" sloganıyla ifade edilen mucize, Mehdiyet gibi gaybiyata karşıtlık olarak kendini gösterir. Dini, aslî bütünlüğü içinde kavramak hak ise, indirgemeci din anlayışları, batıl olur. İndirgemeci, batıl din anlayışlarının çelişkilere batması mukadderdir. Bugün Türk ilahiyatında mucize konusunda olduğu gibi, bâtına, gayba karşı zâhire, şehadete vurgu yapılırken; aksine sünnet ve hükümler konusunda şekle karşı öze, zâhire karşı bâtına (hikmet, maslahat) vurgu yapılır. Usûlcüler, şer'î hükümlerin illetlere bağlanması konusunda ittifak ederlerken, hikmetlere bağlanmasını caiz görmemişlerdir. Hikmetin yanında maslahat kavramına yer veren ilk usûlcü olan Cessâs (917–981) tarafından şer'î hükümlerin hikmetle talilinin men' edilmesinin sebebi, hikmet ve maslahatın akılla idrak edilememesi, insan aklına zâhir olmamasıdır.

İslâmî ilimlerden fıkhın feraiz konusunun uzmanı olmak gibi, ilahiyat fakültesindeki aşırı akademik ihtisaslaşmanın da dinde indirgemeci anlayışa yol açtığı, beslediği söylenebilir.

İslâm Düşüncesi Olarak Fıkhın Kalbi Olarak Tasavvuf

Ulpian'ın tarifi, düşünce ile usûlü olarak fıkıh ile usûl-i fıkhın evrenselliğini gösterir. Dolayısıyla çağdaş İslâm dünyasında fıkıh ile usûl-i fıkhın kaybı, düşünce ile aslının ve usûlünün kaybı demekti:

1. Düşüncenin aslının kaybı: Fıkıh şeriata dayandığı gibi, fikir ilme dayanır. Fıkhın kaybı ile fikir ilme dayanmaktan çıkar, aslını yitirir, yuvarlak sözlerden, temennilerden ibaret hale gelir.

2. Düşüncenin usûlünün kaybı: Fürû'-ı fıkhın usûl-i fıkha dayanması gibi, düşüncenin de usûle dayanması gerekir. Çağdaş İslâm düşüncesi, fıkıhla birlikte usûlünü de yitirmiştir.

Elbette klasik İslâm düşüncesinin mantığı kavranmadan modern İslâm düşüncensin mantığı kavranamaz. Yapılan sayısız çalışmaya rağmen İslâm düşüncensin mantığının halen kavrandığı söylenemez. İmam Süyûtî'nin (2019) İtmâmü'd-Dirâye li-Ḳurrâi'n-Nüḳâye isimli eserinde usûlü'd-din ile tasavvufu iki farz-ı ayn ilim olarak sayması

> *"Çağdaş İslâm düşüncesi, fıkıhla birlikte usûlünü de yitirmiştir.*

ayasofya-42-içerik.indd 69 21.09.2026 23:28

manidardır. Usûlü'd-din ile tasavvuf, fıkh-ı ekber tabirinde birleşir. Fıkh-ı Ekber tabiri, İmam-ı A'zam tarafından usûlü'd-din için kullanılsa da, Mevlânâ gibi sûfîler tarafından tasavvuf için de kullanılmıştır.

İslâm geleneğinde usûlü'd-din'in karşılığı, ilm-i tevhid ve ilm-i kelamdır. Ancak derinliğinden dolayı tasavvuf, "fıkh-ı bâtın, fıkh-ı ekber, hikmet-i zevkiye, ilm-i hakikat, ilm-i işare, ilm-i verase, ilm-i hal, ilm-i ihsan, ilm-i zühd, ilm-i mükaşefe" gibi birçok isim almıştır. Fahreddin Râzî, "metafizik mânâsında teoloji" karşılığında "ilm-i ilahî", Sadreddin Konevî gibi sûfîler ise, "ilm-i ilahî" karşılığında "ilm-i hakikat" veya "ilm-i tahkik" kavramını kullanır.

Ancak burada metafizik karşılığında farklı tabirlerin (ilm-i ilahî, ilm-i hakikat) kullanılması, sadece lafız ihtilafına değil, aynı zamanda mânâ ihtilafına, ilimlerin konuları aynı olsa da perspektifleri arasında farklılık olduğuna delalet eder. Hıristiyanlık dünyasında teoloji, "Allah'ın zatı hakkında spekülasyon" mânâsına gelir. Ancak ilm-i hakikatin gayesi, bahsen değil zevken ve zatı değil, sıfatları, âlemle münasebeti itibariyle Allah'ı tanımaktır. Bu yüzden geniş mânâda ilm-i hakikat, dinin rükünlerinden (şeriat-tarikat-marifet-hakikat) dördüncüsünün, yakînin mertebelerinden (ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn) üçüncüsünün ilmi de sayılmıştır.

Buradan konunun özüne geliriz. Din, bir beden gibidir; dinin bedeni şeriat, ruhu hakikat, gövdesi (İslâm düşüncesi olarak) fıkıh, kalbi tasavvuftur. İslâm düşüncesinin öz konusu, tenzih-teşbih ayırımına dayalı Allah-Âlem, Allah-İnsan münasebetidir. Bu münasebeti hikmet-i bahsiye olarak felsefe ile kelam, bahs, hikmet-i zevkiye olarak tasavvuf, zevk yoluyla keşf eder. Dolayısıyla Mevlânâ'da gördüğümüz gibi tasavvuf, ilm-i hakikat olarak felsefeye, fıkh-ı ekber olarak kelama, fıkh-ı bâtın olarak (istinbât kavramıyla) usûl-i fıkha bağlanır. Usûl-i fıkıh, ictihad bilgisidir. Kıyas, istinbâtın, istinbât, ictihadın özel ismidir. Dolayısıyla fıkh-ı bâtın olarak tasavvuf, "bâtın" kelimesiyle iştikak ilişkisi olan "nebt" kökünden gelen "istinbât" kavramıyla usûl-i fıkha bağlanır. Böylece dinin gövdesi, İslâm düşüncesi olarak fıkıh ile fıkhın kalbi olarak tasavvuf arasında çok yönlü münasebet kurulur.

> *Elbette klasik İslâm düşüncesinin mantığı kavranmadan modern İslâm düşüncensin mantığı kavranamaz.*

İslâm düşüncesinin çağımızda anlaşılamayan ana inkişafı, başlıca dokuz âlim sayesinde ilm-i kelamdan ilm-i hakikate dönüşmesi sürecidir:

Muhammed Gazâlî (1058–1111), Fahreddin Râzî (1149–1210), Siraceddin Urmevî (1197–1283), Sadreddin Konevî (1208–1274), Kutbeddin Şîrâzî (1236–1311), Molla Fenârî (1350–1431), Molla Câmî (1414–1492), Muhyiddin İbnü'l-'Arabî (1165–1240), Muhammed b. Yûsuf Senûsî (1428–1490).

Bunlardan ikisi, Şîrâzî ile Senûsî, mutlak olarak "allame" sayılan âlimlerdir. İslâm düşüncesinin ilm-i kelamdan ilm-i hakikate dönüşmesinin iki karakteristiğini ayırt edebiliriz:

ayasofya-42-içerik.indd 70 21.09.2026 23:28

1. İslâm Düşüncesinin Alanı:

İslâm düşüncesinin kelamî-epistemolojik alandan tasavvufî-ontolojik alana kayması. Bu, İslâm dünyasında en net kader konusunda Mu'tezile kelamından Ekberî tasavvufa geçişte görülebilirdi. Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî'nin vücudî tasavvuruna göre kader konusu, epistemolojik alanda ilahî takdir-insanî irade münasebeti açısından değil, ontolojik alanda Allah-Âlem münasebeti açısından anlaşılabilirdi.

2. İslâm Düşüncesinin Terkibi:

Ahmed Derdîr (2018: 13) gibi sûfîler, dinin dört kapısına (şeriat-marifet-tarikat-hakikat) tekabül eden mezheb-menhec-meslek-meşreb kelimeleriyle kendilerini tarif ederler:

1. Mezheben Mâlikî

2. Menhecen Eş'arî

3. Mesleken Halvetî

4. Meşreben Bedevî

Buna göre Gazâlî'den Senûsî'ye sûfîler sayesinde İslâm düşüncesinin ilm-i kelamdan ilm-i hakikate, epistemolojik alandan ontolojik alana kaymasına paralel olarak mezheb-menhec-meslek-meşreb denen dinin yollarında "cem'" denen terkip gerçekleşmiştir:

1. Cem'u'l-mezâhib (Hanefî¬-Şâfiî)

2. Cem'u'l-menâhic (Eş'arî-Mâtürîdî)

3. Cem'u'l-mesâlik (Nakşibendî-Şâzelî)

4. Cem'u'l-meşârib (Ekberî-Mevlevî)

"Sûfînin mezhebi yoktur." sözünce, buradaki "cem'" kavramı, telfîk mânâsında ilmî-yapısal bir terkibi değil, amelî-işlevsel bir terkibi ifade eder. Klasik literatürde "Ehl-i hak, Ehl-i hakikat" tabirleri, Eş'arî-Mâtürîdî ihtilafının üstünde bir aidiyeti ifade eder. Ancak zamanla mezhebi taassubun tesiriyle bu ihtilaflar aşılamadığı için ilm-i hakikat olarak İslâm düşüncesi de yeterince geliştirilememiştir. Bu açıdan çağımızda Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin Mâtürîdîlikten Eş'arîliğe geçtiğini ilanı, bir mezhep değiştirmenin ötesinde bu kusura bir tepkinin ifadesidir.

Fıkıh olarak İslâm düşüncesini temellendirmek, düşüncenin üretileceği temeli kurmak demektir. Bu temel, kaideler olarak düzenlenmiş fıkhın üç küllî boyutunun terkibinden oluşur: fıkh-ı bâtın, fıkh-ı ekber, usûl-i fıkıh. Gazâlî (1058–1111) sonrası devirde kaideler olarak İslâm düşüncesinin temelini kuran belli başlı âlimler ve eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. İzzeddin b. Abdüsselâm (1181–1262): Kavâ'idü'l-Aḥkâm fî Mesâlihi'l-Enâm/ el-İmam fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm/ Kavâ'idü't-Tevhîd / el-İşâre ile'l-İcâz

2. Muhyiddin Nevevî (1233–1277): el-Makāsıd fi't-Tevḥîd ve't-Tasavvuf

3. İbni Atâullah İskenderî (1260–1309): el-Ḥikemü'l-'Atâiyye

> ***"Din, bir beden gibidir; dinin bedeni şeriat, ruhu hakikat, gövdesi (İslâm düşüncesi olarak) fıkıh, kalbi tasavvuftur.***

ayasofya-42-içerik.indd 71 21.09.2026 23:28

4. Tâceddin Sübkî (1327–1370): Mu'îdü'n-Ni'am ve Mübîdü'n-Nikam

5. İbni Haldûn (1332–1406): el-Mukaddime / Şifâü's-Sâil li-Tehẕîbi'l-Mesâil

6. Ebû İshâk İbrahim Şâtıbî(1320–1388): el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerîa

7. Ahmed Tunûsî (İbn Zağdan) (1417–1477): el-Kânûn fî 'Ilmi't-Tâife

8. Muhammed b. Yûsuf Senûsî (1428–1490): Tevḍîdü Ehli'l-'Irfân ve Ma'rifetullāhi ve Rasûlihî bi'd-Delîl ve'l-Burhân / Şerhu'l-Muhtasar fî 'Ilmi'l-Mantık

9. Ahmed Zerrûk (1442–1493): Kavâ'idü't-Tasavvuf

10. Celâleddin Süyûtî (1445–1505): el-Eşbâh ve'n-Neẓâir / Te'yîdü'l-Hakîkatü'l-'Aliyye ve Teşyîdü't-Tarîkati'ş-Şâẕeliyye

11. Abdülvehhâb Şa'rânî (1493–1565): el-Envârü'l-Kudsiyye

12. Hasan b. Mes'ûd Yûsî (1631–1691): el-Kânûn fî Aḥkâmi'l-'Ilmi ve'l-'Âlimi ve'l-Müteallim

13. Abdülganî Nablusî (1641–1731) Keşfü'l-Esrâr an Femi'l-Esrâr (Şerhu İbni Nüceym)/ el-Vücûdü'l-Hakk ve'l-Hitâbü's-Sıdk

14. Mustafa Kemâleddin Bekrî (1688–1749): el-Elfiyyetü'l-Vefiyye li's-Sâdeti'ṣ-Ṣûfiyye

15. Ahmed b. Acîbe (1747–1809): Mi'râcu't-Teşevvüf ilâ Ḥakâiki't-Tasavvuf

16. Ahmed b. Zeynî Dahlân (1816–1886): Taḳrîbü'l-Uṣûl li-Teshîli'l-Vüṣûl li-Ma'rifeti'r-Rab ve'r-Rasûl

17. Abdülhâdî Necâ Ebyârî (1821–1888): el-Mevâkibü'l-'Aliyye fî Tavḍîḥi'l-Kevâkibi'd-Dürriyye fî (Naẓmi)'ḍ-Ḍavâbiṭi'l-'Ilmiyye

Bu âlimler arasında dikkat çekici bir ortaklık vardır. Bu âlimlerin neredeyse hepsi, Eş'arî ve Şâzelî'dir. Bu, İslâm düşüncesinin üç mecrada (fıkh-ı bâtın, fıkh-ı ekber, usûl-i fıkıh) iki paradigmayla (Eş'arî, Şâzelî) aktığını gösterir. Dahası Abdülganî Nablusî (1641–1731), Ahmed b. Süleyman Ervâdî (-1858) ile Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî (1813–1893) gibi sûfîler, Nakşibendiyye ile Şâzeliyye mesleklerini Ekberiyye meşrebinde sentezlemişlerdir.

> *Fıkıh olarak İslâm düşüncesini temellendirmek, düşüncenin üretileceği temeli kurmak demektir.*

Çağımızda İslâm düşüncesini temellendirme teşebbüsünü âlimler ve aydınlar cephesinden olarak ikiye ayırabiliriz. Bunların hemen hemen hepsinin Osmanlı muhitinde yetişmiş olması manidardır. Bu itibarla çağdaş İslâm düşüncesi, son Osmanlı düşüncesidir. Ancak çağdaş İslâm düşüncesi, İngiliz projesi Cemâleddîn Afgânî ve Muhammed Abduh gibi isimlere dayandırılmış ve Osmanlı âlimleri ve aydınları, bu sahte şöhretlerin gölgesinde kalmış, nisyana gömülmüştür.

A- Âlimler Cephesinden

Çağımızda başlıca beş âlimin fıkıh olarak İslâm düşüncesini temellendirmeye giriştiği görülür:

Ali Suavi (1839–1878), Hasan Hüsnü Toyrânî (1850–1897), Abdullah Dehlevî (1863–1943), İsmail Hakkı İzmirli (1869–1946), Mustafa Sabri (1869–1954).

ayasofya-42-içerik.indd 72 21.09.2026 23:28

B- Aydınlar Cephesinden

Çağımızda başlıca beş aydının fıkıh olarak İslâm düşüncesini temellendirmeye giriştiği görülür:

Hersekli Ârif Hikmet (1839–1903), Namık Kemal (1840–1888), İsmail Fenni Ertuğrul (1855–1946), Şehbenderzade Ahmed Hilmi (1863–1914), Ziya Gökalp (1876–1924). Bu listeye Fransızca kitabıyla usûl-i fıkhı tabiî hukuk felsefesi olarak inşaya girişen Sava Paşa (1832–1904) da eklenebilir.

Çağdaş İslâm Düşüncesine Usûl Arayışı

Gördüğüm kadarıyla son Osmanlı âlimi ve edibi Hasan Hüsnü Toyrânî'nin (1850–1897) (2017) *el-Mebâdi'ü'l-Ḥüseyniyye fî Uṣûli'l-Ḥikmeti'd-Dîniyye* isimli eseri, çağdaş İslâm dünyasında İslâm düşüncesini temellendirmeye yönelik ilk ve en önemli teşebbüstür. Toyrânî, burada "fıkıh usûlü" yerine İslâm tarihinde ilk kez kullandığı "dinî hikmetin usûlü" tabiriyle "İslâm düşüncesinin usûlü"nü kasd eder. Mevdûdî, İslâmizm ideolojisini İbni Teymiye'nin tevhid-i ulûhiyet-tevhid-i rububiyet ayırımına dayandırdığı gibi, Toyrânî de "dinî hikmetin usûlü"nü "dinin usûlü" (usûlü'd-dîn) kaidelerine dayandıracaktır.

Burada "İslâm düşüncesi" tabirinde yatan gizli bir paradoks fark edilir. Bu paradoks, izafî-beşerî'ye işaret eden "düşünce" kelimesinin mutlak-ilahî'ye işaret eden "İslâm" kelimesine izafe edilmesinden kaynaklanır. Allah'ın ilmi, hikmeti olur ama aklı, fikri, bilgeliği olmaz. Dolayısıyla aslında kasd edilen, "İslâm düşüncesi" değil, "İslâm'a dayalı Müslüman düşüncesi"dir. Buna göre "İslâm düşüncesinin usûlü", izafî-beşerî'nin işleyeceği mutlak-ilahî'nin, fikrin üretileceği ilmin çerçevesi, akidevî daire demektir. Toyrânî, bu teşebbüsle iki maksat güder: İslâm düşüncesinin aslının ve usûlünün tayini. Yani birincisi, fikri ilme dayandırmak, fikrin üretileceği ilmî çerçeveyi çizmek, ikincisi, fikrin işleyeceği akidevî daireyi, ilahî sınırları, kırmızı çizgileri çizmek.

Eserde usûlü'd-dîn kitaplarından alınmış elli kaide, çağdaş İslâm düşüncesinin dayanacağı asıllar, paradigmalar olarak açıklanır. İlginçtir ki Toyrânî'nin (2017: 22), 28 Ağustos 1889 (1 Muharrem 1307) tarihinde İstanbul Beşiktaş'ta tamamladığı kitap, iki yıl sonra 1891 (1309) yılında Kahire'de basılmıştır. Ama Toyrânî, maalesef çağdaş İslâm-Osmanlı dünyasında Cemâleddîn Afgânî ve Muhammed Abduh gibi sahte şöhretlerin gölgesinde kalmış, değeri bilinmeden nisyana gömülmüştür.

Bu yüzden çağdaş İslâm düşüncesi, yitirdiği sahih usûl yerine sihirli metot arayışına saplanmıştır. Batı'da olduğu gibi, modern İslâm dünyasında daamel kusuru, Kartezyen sihirli ilim takıntısına, bu da sihirli metot takıntısına yol açmıştır. Bu takıntıya göre sahih metot, sahih ilmi, sahih ilim de sâlih ameli getirecektir; o yüzden ana ihtiyacımız, sihirli metottur. Hâlbuki dünyada hiçbir metot, usûl-i fıkhı aşamaz. Ahmed Cevdet gibi bir allamenin "Biz artık usûl-i fıkha vukuf imkânını kaybettik." derken, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Gökalp gibi aydınların

> ***"Çağımızda İslâm düşüncesini temellendirme teşebbüsünü âlimler ve aydınlar cephesinden olarak ikiye ayırabiliriz.***

ayasofya-42-içerik.indd 73 21.09.2026 23:28

çağdaş İslâm düşüncesi ve sosyolojini usûl-i fıkha dayandırmaya çalışmaları manidardır.

Çağımızda fıkıh, üç seküler deyime parçalanmıştır:

1. İslâm düşüncesi

2. İslâm hukuku

3. İslâm sosyolojisi

İsmail Hakkı İzmirli'nin "İslâm İctimâiyyâtı" (İslâm Sosyolojisi) adlı uzun makalesi, sahih temele, fıkıh ve usûlüne dayanarak sağlam bir İslâm sosyolojisi ve İslâm düşüncesi üretmenin mükemmel misalidir. İzmirli, bunu şöyle ifade eder: "Felsefe-i hâzıra, ilm-i ictimâ'-ı hakkın birtakım evsâfını tayin ediyorlar ki o evsâf, tamamıyla İslâm'da nazar-ı itibara alınmıştır." Bu makale, aslı ve usûlü olan düşüncenin kuvvetini ve tersinden asıl ve usûlden mahrum çağdaş düşüncenin zaafını gösteren örnek bir metindir.

Düşüncenin kalitesi ile ifadesinin kalitesi birbirine bağlıdır. İngilizce "think" kelimesi, "düşünüyorum, sanıyorum" gibi hem fikir hem zan mânâsına gelir. Dolayısıyla ilim-fikir ayırımı, ilim-zan, sabit-mütegayyir ayırımına tekabül eder. İsmail Hakkı İzmirli gibi âlimlerin eserlerine baktığımızda fikri ilme dayandırdıklarını, ilimsiz fikir üretmediklerini, asla hevadan, boş konuşmadıklarını görürüz. Buna karşılık İzmirli'nin "İslâm İctimâiyyâtı" makalesini okuyana, çağdaş İslâm düşüncesi, ilimsiz fikirden, temennilerden, yuvarlak sözlerden, boş konuşmalardan, laf salatasından ibaret gelir.

> *Ama Toyrânî, maalesef çağdaş İslâm-Osmanlı dünyasında Cemâleddîn Afgânî ve Muhammed Abduh gibi sahte şöhretlerin gölgesinde kalmış, değeri bilinmeden nisyana gömülmüştür.*

Günümüzde yaygınlaşan "bence, bana göre, zannımca, kanaatimce" kalıpları da bu ilimsiz fikir üretimini ifade eder. Ahmed Cevdet, İsmail Hakkı İzmirli, Ömer Nasuhi Bilmen gibi son âlimlerin yazılarına bakıldığında bütün kelime ve cümlelerin yerli yerine oturduğu, fuzulî bir kelimenin bile kullanılmadığı görülür. Buna karşılık çağdaş Müslüman düşünürlerin on cümlesi belki bir cümleye indirilebilir.

Çağdaş İslâm Düşüncesinde Mantık Krizi

Usûlün ana boyutları dil ile mantıktır. Eskiden medresede öğretilen sağlam mantık, İslâm âlimlerine sağlam bir muhakeme, düşünme ve tartışma gücü kazandırıyordu. Âlimlerin yenilmez muhakeme gücü, bilhassa aydınlarla girdikleri tartışmalarda ortaya çıkıyordu. Arapçada "teslim/selam" misalinde olduğu gibi hikmet, muhakeme masdarının ismidir. Eski Yunan'da Sofistlerin yaptığı yanıltıcı muhakemeyi anlatan mugâlata kavramına, Fârâbî'de görüldüğü gibi Arapçada hikmet-i müvehhime, bunun zıddı doğru muhakemeye ise hikmet-i hakka denmiştir. Buna göre hikmet=muhakeme çağlarını kabaca üçe ayırabiliriz:

1. Hikmet-i müvehhime: Eski Yunan sofistlerinin insanları yanılttıkları muhakeme

2. Hikmet-i hakka: İslâm dünyasında hakkın izharına yarayan muhakeme

ayasofya-42-içerik.indd 74 21.09.2026 23:28

3. Adem-i hikmet: Modern çağda muhakemeden yoksunluk

II. Meşrutiyet devri âlimlerinden Mustafa Sabri Efendi; Cenab Şehabettin, Hüseyin Cahit Yalçın gibi aydınlarla poligami gibi İslâmî konularda tartışmalara girmiş ve hepsinde üstün gelmişti. Mustafa Sabri karşısında âciz kaldığını gören yakın dostu Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hüseyin Cahit'e, "Boşuna uğraşıyorsun, bu hoca yenilmez!" diyerek Mustafa Sabri'nin şahsında ulemanın muhakeme gücünü itiraf etmişti.

Güçlü bir mantık eğitiminin verildiği medreselerin kapanmasından sonra ilahiyat dâhil çağdaş eğitimle yetişenler, mantıktan mahrumiyetin ızdırabını çekmişler, mantıklı düşünce üretemez hale gelmişlerdir. Günümüzde ilahiyat camiasında yaygın muhakeme kusuru, bilhassa Mehdiyet, mucizeler, sünnet gibi İslâmî esasların inkârında görülür. İlahiyatçılar, Mehdî akidesinin asılsızlığını gösteren iki aklî (!) delilile manevî mütevâtirle sabit bir iman esası olarak Zuhur-i Mehdî'yi inkâr etmişlerdir (Tıraşcı 2018):

1. Tarih boyunca sayısız sahte mehdînin çıkışı.

2. Zuhur-i Mehdî akidesinin Şîa'da da olması.

Bunların tam bir hezeyan olduğu açıktır. Birinci muhakeme, yani hezeyana göre tarihte çıkan sahte peygamberlerden dolayı nübüvvetin, sahte ilahlardan dolayı da ulûhiyetin inkârı gerekir. İkinci hezeyana göre Şîa'da da var diye Allah'a, peygamberlere vs.ye imanın, namaz, oruç gibi emirlerin de inkârı gerekir.

Çağdaş İslâm Düşüncesinde Dil Krizi

Dil, varlık ve ilimdir. Âlimlere göre Arapça 'âlem kelimesinin aslı 'alm'dir; elif, işbâ' (Arap nazmında vezin veya kafiye zaruretinden dolayı kelimeye bir harf ziyadesi) için eklenmiştir. Dolayısıyla "'a-l-m" (ﻋﻠﻢ) kelimesi, harekesiz olarak yazıldığında ilim-varlık-dil irtibatını yansıtacak şekilde hem ilim, hem 'alm (âlem), hem 'alem (özel kelime, dil) olarak okunur.

Çağdaş Müslüman aydınlar, bu ilim-varlık-dil irtibatını kayb etmişlerdir. Âlemin külliyeti, Arapça kelimelerin etimoloji ve semantik, lafız ve mânâ irtibatına yansır. Mesela Arapçada üç harfi de ortak "arş, aşiret, muaşeret, maşer, öşür, aşır, şaire, şeriat, şiir, şuur, şa'r, ra'ş, iş'âr" kelimelerinin lengüistik irtibatı, kevnî irtibatı yansıtır. Dolayısıyla bir kişi, "şuur" yerine "bilinç" dediğinde bütün bu varlık ve dil ağını parçalamış olur. Maalesef günümüzde "erdem, bilinç, birey, öneri, sözcük, neden, yaşam, öykü, yanıt" gibi uydurma kelimeler, Cuma hutbelerine kadar girmiştir. Hâlbuki köksüz dille köklü düşünce üretilemez. Ben, şahsen "erdem, bilinç, birey, öneri, sözcük, neden, yaşam, öykü, yanıt" gibi uydurma kelimeleri kullanan hiçbir yazarı okumam.

Köksüz Kelimelerden Köksüz Kavramlara

Çağdaş Müslüman aydınlar, genel dil yanında özel dil, terminoloji bakımından da düşünce üretemez hale gelmişlerdir. Bilhassa Almanca-

> *"Batı'da olduğu gibi, modern İslâm dünyasında daamel kusuru, Kartezyen sihirli ilim takıntısına, bu da sihirli metot takıntısına yol açmıştır.*

ayasofya-42-içerik.indd 75 21.09.2026 23:28

da görüldüğü gibi fikir geliştikçe onu ifade edecek kavramlar da artar; ne kadar çok kelime, o kadar fikrî zenginlik demektir. O yüzden "Elli bin kelimeyle düşünen biri, beş yüz kelimeyle düşünen birini anlayamaz." denir. Mesela Arapçada "fevz, selamet, necat, felah, halas" gibi "kurtuluş" mânâsının nüanslarını ifade eden ve başka dillerde de karşılığı olan beş kelime vardır. Sadece "kurtuluş" kelimesini bilen biri, bu beş kelimeyle düşünen birini anlayamaz. Bu beş kelimenin yerine "kurtuluş" kelimesinin ikame edilmesi, beşinin de "kurtuluş" kelimesiyle tercüme edilmesi, nüansları, dili (Türkçe) öldürür.

İslâm düşüncesinin formel mecrası ilahiyattır ve maalesef Türk ilahiyatı, dil ve kavramlar yönünden intihar etmiştir. Bugün Türk ilahiyatında İslâmî ilimlerin öğretildiği en temel altı kavramın (tabir, tefsir, tevil, şerh, ictihad, mezheb) yerine "yorum" denmesi, intihar değil de nedir? Bu, ilmi, dolayısıyla fikri öldürmek demektir. İslâmî ilimlerin en temel altı paradigmatik kavramının "yorum" kelimesiyle karşılanması, Türk ilahiyatının yaşadığı krizin çok daha derin olduğunu, sanıldığı gibi sünnet (din anlayışı) ile ilgili değil, ilim ile ilgili olduğunu gösterir.

Demek ki "Kemalist rejim, bize zorla şapka giydirdi, alfabemizi, kültürümüzü yıktı." gibi şikâyetler, zaman içinde tamamen mânâsını yitirmiştir. Zira bugün Müslüman aydınlar, ilahiyatçılar, artık rejimin zorlaması olmadan gönüllü olarak kravat takıyorlar, dillerini tahrip ediyorlar.

Kitabiyat

ed-Derdîr, Ahmed b. Muhammed (2018) Minhâcü's-Sâdikîn ve Tibyânu's-Sâlikîn 'ale's-Sırâti'l-Müstakîm, Tuhfetü'l-İhvâni'l-Hıllân fî ba'di Âdâbi Ehli'l-'İrfan, el-'Ikdü'l-Ferîd fî Îzâhi's-Suâli 'ani't-Tevḥîd. Muhammed Abdülkadir Nassar (yay.), Kahire: Dâru'l-İhsan.

Hunter, William A. (1885) A Systematic and Historical Exposition of Roman Law. London: William Maxwell.

Karakoç, Sezai (2012) Edebiyat Yazıları II Dişimizin Zarı. İstanbul: Diriliş.

Süyûtî, Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr (2019) İtmâmü'd-Dirâye li-Ḳurrâi'n-Nüḳâye. Mısır: Keşide.

Tıraşcı, Mehmet-Özalp Hasan-Çakır, Maruf (yay.) (2018) Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

Toyranî, Hasan Hüsnü (1304/1886) Hulâsa-i Medeniyet-i İslâmiye. Dersaâdet: Matbaa-i Nişan Berberyan.

—— (2017) Şerḥu'l-Mebâdi'i'l-Ḥüseyniyye fî Uṣûli'l-Ḥikmeti'd-Dîniyye. Ürdün: Asleyn.

Yakıt, İsmail (2017) Hz. Peygamber'i Anlamak. İstanbul: Ötüken.

> *Düşüncenin kalitesi ile ifadesinin kalitesi birbirine bağlıdır.*

ayasofya-42-içerik.indd 76 21.09.2026 23:28